

**Секція 2**  
**АКТУАЛЬНІ ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ**  
**РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

УДК 340.15(477):025.2

*П. П. Музиченко,  
канд. юрид. наук, професор кафедри історії держави і права ОНЮА*

**ЕКЗЕМПЛЯРИ ВИДАНЬ СТАТУТУ**  
**ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1588 р.**  
**У НАУКОВИХ БІБЛІОТЕКАХ ОДЕСИ**

З 1529 по 1588 рр. литовський уряд тричі звертався до кодифікації права, в результаті чого були прийняті три статuti Великого князівства Литовського. У 1588 р. світ побачив Третій статут, який відразу ж отримав назву «Новий». Видання цього Статуту мало виключне значення для всієї поточної історії України. Статут 1588 р. став важливим кроком на шляху розвитку української правової думки і правової культури українського народу в цілому. Його норми діяли на українських землях, які були інкорпоровані до складу Речі Посполитої, а також у тій частині України, що була приєднана до Московської держави. Фактично, норми Статуту діяли на українських землях (зокрема, у Полтавській і Чернігівській губерніях) майже до 1917 р.

Перші видання Статуту 1588 р. були зроблені тільки руською (давньоукраїнською, давньобілоруською) діловою мовою [1]. Ретельне вивчення оригіналів показує, що цього року він вийшов трьома окремими виданнями. При ідентичності змісту вони мають відмінності в оформленні титульних листів, в малюнках шрифтів, прийнятих скороченнях та де в чому іншому.

В останні два десятиріччя XVI ст. значну роль у суспільному і державному житті відігравали вихованці єзуїтської академії і шкіл. У державних колах різко зменшується кількість осіб, які відстоювали руські традиції і звичаї, руське право. За словами С. Пташицького, не пройшло і трьох років після видання Статуту, а вже постало питання про внесення змін до нього [2]. Проте, прийнята на вальному сеймі 1594 р. ухвала про виправлення Статуту так і не була виконана. Тоді польський уряд ухвалює рішення про заборону видавати Статут руською мовою і наказує терміново перевести його на польську. Слід зазначити, що у свій час, коли приймався Статут 1588 р., влада польської шляхти, незважаючи на певну ейфорію шляхетської демократії, ще не була безмежною. Перший польський переклад Литовського Статуту з'явився у Вільні у 1614 р. Підканцлер Лев Сапега наказав надрукувати його Леону Мамоничу, сину друкаря, який свого часу друкував руське видання 1588 р. У цьому першому перекладі

після тексту титулу йде звернення до читача, де вказується, що переклад зроблений слово в слово і що якщо кому-небудь переклад не сподобається і виникнуть проблеми з тлумаченням тієї чи іншої норми, він завжди може звернутися до руського оригіналу. Зміст звернення свідчить про те, що у суспільстві існувало незадоволення заборонаю подальшого видання Статуту руською мовою і вороже відношення до виходу його польського перекладу. Підозрювали, не без підстав, що під виглядом перекладу будуть внесені зміни до тексту. Пропозиція зіставити з руськими виданнями була малореальною, оскільки ті, були якщо і не рідкістю, то у всякому разі не всім доступні. Друге польське видання Статуту, яке також вийшло від імені Лева Сапеги було віддруковане у Вільні, у 1619 р. у тій же друкарні Мамоничів. Основною відмінністю другого польського видання Статуту від першого є включення до нього витягів з діючих законів королівства Польського. Згодом, коли і видання 1619 р. стало рідкістю, на сеймі 1647 р. було вирішено його передрукувати, продовживши практику внесення витягів з польських законів, виданих до 1647 р. Король доручив віддрукувати нове видання Статуту варшавському друкарю Елерту. Третє польське видання побачило світ у 1648 р. У ньому Елерт, виконуючи соціальне замовлення польської шляхти, навмисно спотворює зміст титульного листа. Опір змінам Статуту, який чинила шляхта Великого князівства Литовського і українських областей Речі Посполитої, ґрунтувався на тому, що в Статуті споконвічно було виражене руське право і що перше видання Статуту, тобто його оригінал, був надрукований руською мовою. І ось для того, щоб ослабити цей аргумент стараннями поляків і була поширена версія, ніби Статут вийшов у світ польською мовою у Кракові у 1588 р., тобто одночасно, а можливо і раніше руського видання, надрукованого у Вільні, і що, таким чином, є два оригінали — польський і руський. Відповідно до цього на титульному листі видання 1648 р. і вказується, що Статут був виданий спочатку (parzod) королем Жикгімонтом III у Кракові, у 1588 р., а потім, також польською мовою у 1619 р., а згадки про польське видання 1614 р. взагалі немає.

У 1693 р. з'явилося нове, четверте, польське видання. Коли видання Статуту, яке вийшло у 1648 р., розійшлося і стала відчуватися гостра необхідність у новому виданні, за це взявся, як і раніше, орден єзуїтів, що продовжував відігравати значну роль у житті Речі Посполитої. Єзуїти доклали великих зусиль, щоб перехопити право на видання Статуту у світських друкарів, і 2 травня 1691 р. отримали від короля Яна III привілей на перевидання Статуту 1648 р. з внесенням до нього витягів з польських законів, прийнятих до 1690 р. Статут був надрукований у 1693 р. У порівнянні з виданням 1648 р. ми знаходимо тут зміни в титульному листі, зроблені з метою подальшого зміцнення версії про первісне видання Статуту 1588 р. польською мовою. Статут, віддрукований у 1693 р., діяв на всій території Речі Посполитої. Використовували його і на Лівобережній Україні, де Третій Статут був діючим законом, як національний і основний кодекс. Але, що цікаво, на українських землях, поряд з польськими копіями використовували рукописні копії Статуту давньоукраїнською мовою, видання 1588 р. Саме вони служили нормативними джерелами для судів.

І хоча ці копії були, як правило, незадовільними і не завжди відповідали за змістом одна іншій, до того ж частина їх, так само як і інших «правних» книг, була у жалюгідному стані, з втраченими аркушами, деякі установи Статуту не діяли, оскільки їх змінили нормативні акти центральної влади (наприклад, указ Петра I про злодійство. — П. М.), крім того, вони неодноразово переписувалися і передавалися із покоління у покоління, все ж таки суспільство міцно трималося саме за руськомовний Статут, вважаючи його своїм, національним пам'ятником права. Застосування Статуту ускладнювалося ще й тим, що у містах України діяв не Статут, а магдебурзьке право, і часто виникали спори про підсудність. Все це створювало плутанину, на гранті чого пишню розквітнули зловживання з боку генеральної і полкової старшини, яка тримала у своїх руках і адміністрацію, і юстицію. Тим часом у Речі Посполитій вийшло нове видання Статуту, яке також зустрічалося свого часу на Лівобережній Україні. Це п'яте польське видання було віддруковане у Вільні, у друкарні ордену єзуїтів у 1744 р. згідно привілею, даного королем Августом III.

Після першого розділу Польщі, в 1772 р., до Російської імперії відійшла вся Білорусь. Тут були залишені в силі діючі в ній закони, у тому числі і Третій Статут видання 1744 р. У цих умовах, у 1786 р., за правління Станіслава Августа з'явилося шосте видання Статуту 1588 р. польською мовою. Випущене воно було у Вільні єзуїтською академією без королівського привілею і взагалі без жодного на те дозволу. Видання це більше усіх попередніх насичене неточностями і друкарськими помилками.

Останнє, сьоме, видання Третього Статуту польською мовою було віддруковане у 1819 р., у Вільні, у друкарні Марциновського. Будучи точною копією видання 1786 р., воно було також недоброякісним і далеким від істинного змісту.

На сьогодні ніхто з точністю не може назвати кількість екземплярів Статуту 1588 р., як давньоруською так і польською мовами, які збереглися у бібліотеках, книгосховищах у всьому світі. Дослідникам права Великого князівства Литовського слід провести величезну роботу по виявленню і класифікації таких екземплярів.

Є такі екземпляри і у наукових бібліотеках Одеси. Так, у науковій бібліотеці Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова є два екземпляри Статуту 1588 р. польською мовою, видання 1693 р. На жаль, ці екземпляри неповні.

Екземпляр з шифром 161–85 являє собою книгу «фоліо» у потертій шкіряній палітурці з залишками зав'язок. На лицьовому боці вклеєного після палітурки аркушу чистого білого паперу — напис чорнилами польською мовою — «Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego».

Титульна сторінка, привілей короля Жикгімонта III, посвячення Статуту Жикгімонту III, панегірик гербу Льва Сапеги — відсутні. Від посвячення Статуту Жикгімонту III, підписаного підканцлером Великого князівства Литовського Львом Сапегою збереглася тільки остання сторінка. Далі йде звернення Льва Сапеги до усіх станів Великого князівства Литовського, опис порядку

місць у сенаті, коротка декларація про пільги окремих сенаторів, перелік розділів з вказівкою назви кожного і загальної кількості артикулів у них, сумарій з вказівкою загальної кількості артикулів і текст Статуту на 421-й сторінці.

Після тексту надається реєстр артикулів і параграфів у алфавітному порядку, при цьому, відсутні 31–36 сторінки замінені вклеєними аркушами білого паперу. Реєстр закінчується вказівкою на те, що він складений присяжним юристом-практиком м. Вільни Станіславом Галонзкою у 1616 р., і нині знову надрукований в м. Вільні у друкарні академії товариства Ісуса у 1694 р. Після реєстру до тексту Статуту йде реєстр польських конституцій, розміщених під артикулами Статуту.

Слід відзначити, що дата складання реєстру Станіславом Галонзкою — 1616 р. — є, як з'ясував польський вчений С. Лінде, друкарською помилкою, оскільки реєстр був складений і надрукований у 1619 р.

У цьому ж екземплярі до тексту Статуту додається «Трибунал обывателям Великаго княжества Литовскаго, даный на Варшавском сейме в 1581 г. ... сперва в Варшаве, в год Господен 1648 перепечатанный, а тепер по милости и привилегии С. К. В. в Вильне в академической типографии общества Иисуса. Год Господен 1693». Трибунал закінчується на 18-й сторінці. Після нього йдуть чотири аркуші білого паперу і чистий аркуш заднього форзацу.

Крім відсутніх у фоліанті є пошкоджені аркуші, з відірваними краями, підклеєні білим папером. Під зверненням Сапеги до станів Великого князівства Литовського, на звороті аркушу з переліком розділів, на звороті останнього листа сумарію, під останнім артикулом Статуту і на титульній сторінці Трибуналу є надписи, зроблені чорнилами.

Другий екземпляр Статуту Великого князівства Литовського 1588 р., 1693 р. видання польською мовою у науковій бібліотеці Одеського національного університету йде під шифром 161-17. Так само, це книга «фолію», в покритій білим папером картонній палітурці з шкіряною спинкою на якій витиснені слова «Statut Litowski» і рік «1693». На лицьовому боці вільного аркушу верхнього форзацу — надписи олівцем — «правов» і «Statut Litowski 1693». Починається фоліант з восьми аркушів паперу сіро-блакитного кольору. На лицьовому боці першого з них надпис чорнилами польською мовою з підписами «Simon Skuratowski» і «D. D. Depeddent». Першу сторінку другого аркушу займає чорнильний текст польською мовою, який починається словами «Wprzywileciu dla Xienstwa Kiewskiego». На лицьовому боці третього аркушу розміщений, виконаний чорнилами титульний аркуш, при цьому слід відзначити, що слова «Textu samego nie naguszaiac» писані пізніше. Інші п'ять аркушів тексту не мають. Друкований текст фоліанту відкривається посвяченням Казиміру-Яну і Бенедикту-Павлові Сапегам від імені друкарні Віленської академії товариства Ісуса. Далі йдуть привілей Жикгімонта III на ім'я Льва Сапеги латинською мовою, привілей конформації Статуту польською мовою, контрастикований підканцлером Великого князівства Литовського Львом Сапегою і писарем Гаврилом Войною, посвячення королю Жикгімонту III від імені підканцлера Великого князівства Литовського Льва Сапеги, звернення Льва Сапеги до усіх

станів Великого князівства Литовського, опис порядку місць у сенаті, стисла декларація про привілеї окремих сенаторів, звернення до читача, перелік розділів Статуту і сумарій артикулів, який закінчується початком XI розділу (не дістає останніх шести аркушів).

Після сумарію йде текст Статуту на 421 аркуші. Більша половина нижньої частини останнього аркушу відірвана і заклеєна білим папером. Постраждали також два останні рядки тексту Статуту, а від звернення до читача, розміщеного на звороті, збереглися тільки перші чотири рядки.

Від титульного аркушу Трибуналу, розміщеного за текстом Статуту, збереглися лише нижня частина герба і розміщений під ним надпис і вірші за підписом Станіслава Галонзки. Далі йде реєстр польських конституцій, розміщених під артикулами Статуту, і реєстр його артикулів і параграфів. Мабуть з вини палітурника аркуші реєстрів переплутані. Після реєстрів розміщені, підклеєні сіро-блакитним папером залишки аркушів сумарію, які відносяться до XII–XIV розділів. У кінці фоліанту вплетені 24 аркуші сіро-блакитного паперу, з яких 11 зайняті текстом з назвою «Краткие заметки о конституциях, находящихся в восьми томах». Аналіз їх змісту показує, що це конституції, прийняті у 1764, 1766, 1768 і 1776 рр.

Один екземпляр Статуту 1588 р. давньоукраїнською мовою (рукописне відновлення тексту у 1594–1595 рр.) знаходиться в Одеській науковій бібліотеці ім. М. Горького. Це фоліант з картонною палітуркою, обклеєною папером сірого, червоного і синього кольорів, з шифром — 5-29-969. Спинка і наріжки обклеєні тканиною.

На першому аркуші верхнього форзацу дарчий надпис графа Григорія Милорадовича Київській публічній бібліотеці, датований вереснем 1887 р. На другому аркуші верхнього форзацу надпис: «Статутъ Великаго Княжества Литовскаго. Переведено съ польскаго подканцлеромъ Великаго Княжества Литовскаго Львом Сапегаю. Вильна, типография Козьмы Мамонича, 1588». Там же стоїть штамп Київської публічної бібліотеки і шифр — 4451.

По всій книзі на берегах рукописного тексту надписи і коментарі окремих артикулів Статуту, зроблені польською мовою орієнтовно на початку XVII ст. У XVIII ст., також на берегах тексту, зроблена додаткова розмітка розділів і артикулів.

Багаточисельні екземпляри Статуту Великого князівства Литовського 1588 р. зберігаються у бібліотеках і книгосховищах багатьох країн світу і ще чекають на глибоке дослідження.

### Література

1. Детальніше див.: Статуты Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 3. Кн. 2. Статут Великого князівства Литовського 1588 р. / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — О., 2004. — С. 3–11.
2. Пташицкий С. Л. К истории литовского права после Третьего Статута. — С.Пб., 1893. — С. 6.